

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**DOSTOYEVSKİ'NİN İLK ROMANI İNSANCIKLAR VE MAKAR DEVUŞKİN FİĞÜRÜ ÜZERİNDEN
KÜÇÜK İNSAN ÇÖZÜMLEMESİ
DOSTOEVSKY'S FIRST NOVEL POOR FOLK AND POOR PEOPLE CHARACTER ANALYSIS OVER
MAKAR DEVUSHKIN FIGURE**

Hüseyin KANDEMİR*

Öz

Bu makalede ünlü Rus yazarı Dostoyevski'nin ilk roman denemesi olan *İnsancıklar romanı* incelenmeye çalışılmıştır. Eserin hazırlık süreci ve yazarın yaşam koşullarının bu süreci nasıl etkilediği üzerinde durulmuş, sonrasında da eserin oldukça hızlı bir şekilde ün kazanmasının ardındaki faktörlere değinilmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılda gelişmekte olan Rus realizminin izleri de adı geçen eser içinde değerlendirilmiştir. Yazarın ilk romanı *İnsancıklar*'da dönemin tipik karakteri *küçük insan* karakteri hem bağımsız olarak eser içinde incelenmiş hem de öncüllerinden hangi noktalarda ayrıldığı saptanmaya çalışılmıştır. Rus edebiyatının ilk sosyolojik romanı olarak tanımlanan eser metne bağlı inceleme yöntemi ile çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dostoyevski, İnsancıklar, küçük insan, sosyolojik roman, Makar Devuşkin.

Abstract

In this article, the first work of famous Russian author, Dostoyevsky's novel *of Poor Folk* is tried to be analyzed. The effect of the preparatory process of the work and living conditions of the author on the process of writing is studied and then the factors behind the work which brings out remarkably rapid fame is questioned. It is the fact that Russian realism develops during the XIX. century and in this essay the traces of the Russian realism that is seen in the novel is analysed. In the first novel of the author *Poor Folk, poor people character*, the typical character of the era, is studied by its function and relation in the novel, also at what aspects diverged from its predecessors is questioned. The first sociological novel of Russian literature, *Poor Folk*, is analyzed through the work - based analysis method.

Keywords: Dostoyevsky, Poor Folk, poor people, sociological novel, Makar Devushkin.

Giriş

Rus vedünya edebiyatının önemli isimlerinden birisi olan Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881) eserleri kadaryaşam öyküsü ve her eserinin arkasında gördüğümüz hazırlık süreciyle de dikkatleri üzerine çeken önemli edebisimalardan birisidir.

Yazarların biyografileri ve özellikle eserlerini yazma sürecindeki kişisel tecrübelerinin iz düşümlerinin eserleri için de yer alması sıkıklıkların bir durumdur. Bu

açıdan ele alındığında Dostoyevski'nin kişisel tecrübelerinin izlerini de daha ilk

eseri *İnsancıklar* romanından itibaren sürmek mümkündür.

Eserini içerik kadar Dostoyevski'nin edebiyatına başlaması süreci de oldukça ilginçtir.

I. Edebiyat Dünyasına Giriş ve Eserin Hazırlık Süreci

Rus edebiyatının ilk profesyonel yazarı olarak tanımlanan Dostoyevski bu sıfatı hak edebilmek için uzunca bir süre kendisinin kâbusu olan ve tüm benliğiyle nefret ettiği askeri mühendislik eğitiminin hemen ardından, kısa bir görev süresini müteakiben emekliliğini istemiş ve hayatına yazar olarak devam etme kararı almıştır. Yazar bu kararı aldığı anda elinde sadece nasıl ödeyeceğini bilmediği borçları, gelecek kaygısı ve daha tam olarak bitiremediği, bir süredir üzerinde çalıştığı *İnsancıklar* adını vereceği ilk eserinin müsveddelerinin dışında başka da bir şeyi yoktu.

Uzun, yorucu ve bir o kadar da sıkıcı Askeri Mühendislik Okulu'nun ardından Dostoyevski bu mesleğe daha fazla devam edemeyeceğini anladığından istifa kararı almış ve bu kararını 19 Ekim 1844 tarihinde de hemen uygulamıştır. Tüm eğitim hayatını içinde yaşadığı bunaltıcı gerçeklerden kopmak için kendisini okumaya vererek geçiren Dostoyevski artık kendisi bir şeyler karalamak, kendi sözcüklerini yazmak istemektedir. Fakat seçmiş olduğu bu yeni yolda daha en başında şanssızlıklar yakasına yapışmış ve kendi deyimiyle *özgür* ama oldukça zor sürececek bir hayatın ilk izleri de kendisini belli etmiştir. 1844 yılında ağabeyi Mihail Mihayloviç Dostoyevski'ye yazdığı mektubunda "*Hayatım için endişelenme. Bir dilim ekmek yakında bulurum. Deliler gibi çalışacağım. Artık özgürüm. Soru şu ki "Peki şimdi ne yapacağım?"*". Bir hayal et kardeşim 800 ruble borcum var" demektedir (Dostoyevski, 1985: 100).

*Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, hkandemirus@yahoo.com.

Böylesine hayati bir kararı aldığında Dostoyevski kâğıtlara kapanmış, geceli gündüzlü bir şekilde ilk eseri üzerinde çalışmaktadır. Edebiyat dünyasına çok da yabancı değildir, bu dünyaya bir eser çevirisi ile girmiş, çok beğendiği yazarlardan birisi olan Balzac'ın *Eugene Grandet* eserini Rusçaya kazandırmıştır ama o asıl kendi romanını yazmak hevesindedir. Fakat çalışmaları oldukça zor şartlar altında ilerlemekte ve istediği gibi gelişmemektedir. Riskli ve radikal bir kararla edebiyat dünyasına girmeye karar verdiğinde önceki hayatındaki tüm gemileri yakmış, ailesinin ve yakın çevresinin tepkilerini de çekmiştir. Zaten uzun zamandan beri boğuştuğu maddi sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak sürekli olarak para istediği ailesi durumdan hiç te hoşnut değillerken birde istifa etmesi ailesi ile olan bağlarının neredeyse tamamen kopmasına neden olur. Bu dönemde sürekli olarak yazdığı Mihail Mihayloviç onun tek manevi destekçisidir. İçinde bulunduğu çıkmaz ve edebiyattaki kararlılığını ağabeyine sık sık bildirir. Tüm şartların zorlamasına rağmen özgün ve istediği gibi bir eser yazma sevdasından vazgeçmez, eserinin şartların zorlamasıyla aceleye gelmesini, kendi içine sinmeyen bir şeyi yayınlamayı istemez. Yazmak eyleminin ve başarının zamana ihtiyaç duyduğunu bilmektedir, bu düşüncelerini ağabeyine

"Söz verdim ve ne pahasına olursa olsun sonuna kadar da dayanacağım, bu sözümü tutacağım, sipariş üzerine yazmayacağım. Sipariş her şeyi mahvediyor. Tüm eserlerimin açık bir şekilde iyi olmasını istiyorum. Puşkin ve Gogol'e bak. Çok fazla yazmadılar ama her ikisinin de heykelini dikecekler. Gogol artık basılmış her forma için 1000 ruble alıyor, Puşkin ise, sen kendin biliyorsun, bir şiirini 10 rubleye satıyor. Ama ne var ki onların şöhretleri, özellikle de Gogol'un ki uzun yıllar süren açlık ve sefillikle satın alındı"

diye dile getirmekte, kararlılığını göstermektedir (Dostoyevski,1985: 107). Dostoyevski bu maceraya atıldığında önünde örnek olarak sadece Rus edebiyatının dönem içindeki en başarılı olan isimleri Puşkin ve Gogol'ü örnek almaz. Dünya edebiyatından da zor şartlar altında hayatlarını idame ettiren isimlerden de haberdardır. Yine bir mektubunda *"Invalid'de aklıktan, soğuktan ve akıl hastanesinde ölen Alman şairlerle ilgili bir yazı okudum. Yirmi isimden oluşan bir listeydi ama ne isimler! Bu beni ürküttü"* diyerek işinin ne kadar zor olduğunu vurgular (Dostoyevski,1985: 108). Dostoyevski ilk eserini yazarken bu çalışmasının yerine getirmesi gereken belli başlı görevleri vardır. Tüm bu görevler başarı odaklıdır ve bunların ilki eğer roman başarı kazanacak olursa üzerinde büyük bir baskı oluşturan borçlardan kurtulmasını sağlamaktır. Romanın yerine getirmesi gereken ikinci görevi ise yakalayacağı başarı ile Dostoyevski'ye şöhret kapılarını açmak, isminin duyulmasını sağlamaktır. Üçüncü ve son görev ise artık maddi bağlamda eli rahatlayacağı için bu dönemde kendisine sekte vuran, hayatını kazanmak için uğraştığı günlük işlerden kurtulmasına yardım edecektir. Ayrıca kazanacağı para ile ağabeyine de yardımcı olabilecek, çevirilerini bastırması için ona katkı sağlayabilecektir (Saraskina,2011: 131). Yaşamış olduğu ve çoğunlukla da maddi sorunlara bağlı olarak gelişen bu şartlar Dostoyevski üzerinde öylesine büyük baskılar oluşturur ki *"eğer işim rast gitmezse kendimi asarım"* diyecek kadar karamsarlığa düşmesine neden olur (Dostoyevski, 1985: 107).

İlk romanının bu denli önemli bir anlamı ve görevi olduğu için Dostoyevski işini aceleye getirmek istemez, defalarca düzeltmeler yapar, tekrar tekrar yazdıklarının üstünden geçer. Uzun süren çalışmaların ardından nihayetinde Dostoyevski artık eserinin yetkinleştiğine kanaat getirir ve ev arkadaşı olan Grigoroviç'ten oturmasını ve dinlemesini rica ederek *İnsancıklar* adını verdiği romanını okumaya başlar. Kendisi de bir edebiyatçı olan ve henüz yeni piyasaya çıkmış genç bir yazar olan Grigoroviç, Dostoyevski'nin ilk eserinin ortaya çıkmasında büyük rol oynar. Dostoyevski okudukça büyük bir hayranlık duymaya başlayan Grigoroviç eseri kendisinin bir tanıdığı olan, dönem içerisinde ünlü bir şair ve yayıncı olarak edebi otoritelerden birisi olarak kabul edilen Nekrasov'a götürmeyi teklif eder. Romanın el yazmaları Nekrasov'a ulaştığında Grigoroviç ile birlikte önce birkaç sayfa okumayı kararlaştırırlar ama daha ilk satırdan itibaren Nekrasov'un esere olan ilgisi ve beğenisi gittikçe artar. Nihayetinde yazarı kimse tarafından bilinmeyen romanı sonuna değin birlikte okurlar. Nekrasov büyük bir hayranlık ve coşku içerisinde hemen eserin yazarına gitmeyi ve onu tebrik etmeyi ister. Fakat okumaya daldıkları için artık gecenin bir yarısı olmuştur. Buna rağmen Nekrasov Grigoroviç'le birlikte sabaha karşı saat dörtte Dostoyevski'nin kapısını çalar. O geceyi Dostoyevski yıllar sonrasında 1871 yılında anılarında şöyle anlatacaktır:

"Bende yaklaşık yarım saat kaldılar, bu yarım saatte birbirimizin ne diyeceğini daha kelimenin ortasında anlayarak Tanrı bilir ne kadar çok şey konuştuk. (...) Ama en çok da Belinskiy hakkında konuştuk. "Hemen öykünüzü ona götüreceğim. Ama şimdi uyuyun, yarın size uğrarız" dediler" (Grossman,1963: 60).

Bu ziyaret Dostoyevski'nin hayatının dönüm noktası olmuş ve hızlı adımlarla kendisini uzun zamandır arzu ettiği başarıya götürmüştür. Şair Nekrasov verdiği sözü tutar ve hemen ilk fırsatta Dostoyevski'nin romanını devrimci demokrat görüşün en önemli temsilcisi ve lideri olarak kabul edilen eleştirmen Belinskiy'e götürür. *"Yeni bir Gogol doğdu"* diyerek daha içeriye girerken heyecanını Belinskiy'e de yansıtmak istemiş fakat ünlü eleştirmenden *"Sizde de Gogol'ler mantar gibi bitiyor"* cevabını almıştır. Fakat Nekrasov'un kendisine bıraktığı el yazmalarını okumaya başlar başlamaz onun ne demek istediğini kavramış, akşam tekrardan kendisine uğrayan Nekrasov'a *"çabuk, çabuk onu bana getirin"* diyerek bir an önce bu yeni yazarla tanışmak istemiştir (Saraskina,2011: 140).Belinskiy'in heyecanla arzu ettiği bu tanışma anı

Dostoyevski için de oldukça heyecan vericidir ve anlarında Belinskiy ile tanışma anını “Onun evinden tam bir vecd halinde çıktım... ve tüm varlığımla hayatımda törensel anlardan birisinin gerçekleştiğini, hayallerimin en ihtirash olduğu dönemlerde dahi benim bile düşünemeyeceğim yepyeni bir dönemin başladığını hissediyordum. (...) Bu benim hayatımın en fevkalade anıydı” şeklinde ifade edecektir (Seleznyov,1981: 65).

Dostoyevski'nin deyimiyle bu *en fevkalade an* Dostoyevski'ye başkent Peterburg'daki tüm kapıları açmaya başlar. Belinskiy bizzat bu yeni genç yazarı edebiyat çevrelerine takdim eder. Evinde düzenlediği toplantılarda Dostoyevski'ye eserini okuma ve tanıtma imkânı verir. Dostoyevski'nin bu ilk eseri daha basıma girmeden büyük bir hayran kitesinin oluşmasına neden olur. Sadece salonlarda sözlü olarak okunan *İnsancıklar* dönemi içinde hiç görülmemiş büyük bir başarı yakalar ve Dostoyevski'nin ünü günden güne yayılır. Bizzat Dostoyevski de şöhret sarhoşluğu yaşamaktadır. Ağabeyine yazdığı mektupta

“Kardeşim, şöhretimin bu boyutlara ulaşabileceği asla aklıma bile gelmezdi. Her yerde inanılmaz derecede bir saygı, hakkında büyük bir ilgi, alaka. Toplumun ileri gelenlerinden bir sürü insanla tanıştım. (...) herkes beni bir mucizeymişim gibi benimsiyor. Her köşeden Dostoyevski ne dedi, Dostoyevski ne yapacak diye böyle ağzımın içine bakıyorlar. Belinskiy herhalde beni bundan daha fazla sevmez”; “Ünüm zirvesine çıktı. 2 ay içerisinde farklı yayınlarda benim hakkımda olumlu olmak kaydıyla 35 kez bahsettiler”

cümleleriyle toplum içerisinde nasıl kabul gördüğünü, eleştirmenlerin kendisini ne denli beğendiğini büyük bir coşkuyla anlatmaktadır (Dostoyevski,1985: 115; 119).

Daha öncede belirtildiği üzere önce Belinskiy ve çevresi tarafından el yazmaları şeklinde okunan ve daha basılmadan şöhreti yakalayan *İnsancıklar* romanı ilk 15 Ocak 1846 tarihinde Nekrasov'un çıkardığı *PeterburgAlmanağı*'nda bir seçki içerisinde, daha sonrasında 30 Ocak 1846 tarihinde de Krayevski'ın çıkardığı *OteçestvennyyeZapiskid*ergisinde ise ikinci eseri *Öteki* art ardayayınlanır. Dostoyevski'nin yayım aşamasına kadar yakalamış olduğu şöhret yayının ardından biraz sarsılır. Demokrat çevrelerin dışında kalan edebiyat gruplarından eser üzerine ağır eleştiriler gelmeye başlar ama bu durumda yazarın moralini bozmaz. O hala ilk şöhretin tadını çıkarmakta, hatta şöhret sarhoşluğunu yaşamaktadır. Eleştirilerle ilgili olarak yazdığı bir mektupta kendisini hemen ünlü yazar Gogol ile birlikte aynı kefeye koymaya başlamıştır bile:

“Tartışmalar büyük boyutlara ulaştı. Sayıyorlar, sövüyorlar ama her halükarda okuyorlar. (...) Aynı Gogol'de olduğu gibi. Ona da sayıp sövdüler, sövdüler ama okudular ve artık barışıp övgüler yağdırıyorlar. Ben o köpeklerin önüne bir kemik attım işte! Boş ver hurlayıp dursunlar, şöhretimi perçinliyorlar”

diyerek bir yandan Gogol ismi ile kendi ismini yan yana getirirken, diğer yandan da oldukça sert bir şekilde kendisini olumsuz şekilde eleştiren isimleri köpeklerle birlikte zikretmektedir (Dostoyevski, 1985: 117).

II.İnsancıklar Romanı ve Küçük İnsan TiplemesiMakarDevuşkin

Başta Belinskiy olmak üzere birçok insanın beğendiği ve göklere çıkardığı *İnsancıklar* eserinin içeriğinden bahsetmek gerekirse geç dönem Dostoyevski eserleri ile mukayese edilince tema, olay örgüsüv. bakımından oldukça yalın bir içerikten bahsetmek mümkündür. Peterburg'un varoşlarında yaşayan ve maddi imkânsızlıklar içerisinde hayatlarını devam ettiren *MakarAleksejeviçDevuşkin*ve *VarvaraAleksejevnaDobroselovaisim*li iki insanın birbirlerine sahip çıkma, destek olma mücadelesinin anlatıldığı mektuplardan oluşan bir eserle karşılaşmaktayız.Rus edebiyatında ilk izleri Puşkin'in *Menzil Bekçisi* eserinde görülen ve sonrasında Gogol'ün birçok öyküsünde karşımıza çıkacak, zirve noktasına ise *Palto* eserindeki *AkakiAkakiyeviçBaşmaçkin* ile birlikte ulaşacak olan *küçük insan* tiplemesinin yeni bir örneği olan *MakarDevuşkin*ve *VaroaraDobroselovafigür*lerinin hikâyelerinin bu kadar basit bir kurguya sahip olmasına rağmen bu kadar beğeni toplamasının birkaç nedeni vardır.

Öncelikli olarak şunu belirtmekte fayda var ki daha önceden de değinildiği üzere bu eserin ilk çıkış noktasında genel olarak Balzac'ın ve Dostoyevski'nin çevirisini yaptığı *EugineGrandeteserinin* mutlak surette bir etkisi vardır: “Balzac'tan yaptığı ve içeriğinde bahtsız bir kızın anlatıldığı bu eserin çevirisinin etkisi ile Dostoyevski kendisinin ilk eseri olan *İnsancıklar* üzerinde düşünmeye başlamıştır”(Belov, 1990: 28). Balzac'ın çıkış noktası olmasında sadece bu eserin içeriği değil, genel olarak Balzac hayranlığı da önemli bir rol oynamıştır. Dostoyevski'nin o dönemdeki ev arkadaşı ve yakın dostu olanGrigoryev anlarında “ *Dostoyevski ile yaşamaya başladığımda EugineGrandet'in çevirisini daha yeni bitirmişti. Balzac en sevdiğimiz yazardı*” demektedir (Moçulskiy, 1995: 230). Mekân olarak kenar mahalle ve eser figürü olarak da bu çevrede yaşayan insanların seçilmiş olması Fransız yazardan etkilenmenin bir sonucudur. 1843 yılının Mart ayında Balzac'ın üç aylık bir ziyaret için Peterburg'a gelmesi ve bu dönemde Rus basınında Balzac'ın günlük yaşam içerisinde, çağdaş şehir ortamında sarayları ve yine aynı ortam içerisindeki barakalar arasındaki kontrastı derin bir şekilde gösteren, bahtsız ve sıkıntı içinde yaşayan insanlara karşı duyulan hisleri yansıtan bir yazar olarak lanse edilmesi Dostoyevski'nin ilk eseri için önemli bir örnek oluşturur. Dostoyevski'nin hem bu ilk eserinde hem de sonradan kaleme alacağı diğer eserlerinde işlenecek olan zavallı ve ezilmiş insanların kökeni Balzac'a dayanmaktadır görüşü vardır (Moçulskiy,1995: 229).Temelinde Fransız yazarın etkilerinin olduğu görüşü mevcutsa da Dostoyevski bu temayı Rus edebiyatındaki öncülleri olan Puşkin ve Gogol'ün vermiş olduğu *küçük insan* tiplmelerini zenginleştirerek özgün bir hale getirmeyi başarmıştır. Zaten eserin

kendi içeriğinde de hem Puşkin'in *Menzil Bekçisi* hem de Gogol'ün *Palto* eserine metinlerarası bağlamda açık bir şekilde göndermeler mevcuttur. Dostoyevski'nin odak figürü *Devuşkin* bu eserleri zikrederek odak figürlerle ilgili hükümlerde bulunmaktadır. Adı geçen iki eser ve Dostoyevski'nin eseri arasındaki organik bağ eleştirmenlerin ve edebiyat araştırmacılarının sıklıkla başvurduğu karşılaştırma konularından birini oluşturmakla birlikte tamamen ayrı bir çalışmanın konusudur.

İnsancıklar eserinin başarıya ulaşmasındaki önemli etkenlerden bir diğeri de kişisel tecrübedir. Eseri ilk okuduğunda "Siz kendiniz ne yazdığının farkında mısınız? Bize gösterdiğiniz bu korkunç gerçeğin tamamını gerçekten siz kendiniz mi düşündünüz? Böyle bir şeyi yirmili yaşlarınızda kendinizin anlaması mümkün değil" diyerek eserin gerçekliği ve çarpıcılığı konusunda şaşkınlığını dile getiren Belinskiy bu düşüncesinde çok da doğru bir tespitte bulunmamıştır (Grossman,1963: 64). O dönem yazarın özel hayatını, Dostoyevski'nin yaşamış olduğu maddi ve manevi sıkıntıları bilmediği için eleştirmen böyle bir yorumda bulunmuştur. Daha çok erken dönemlerde parasızlığın ne anlama geldiğini çok iyi bilen Dostoyevski'nin eserinde bu durumu başarıyla işleminin çok da şaşılacak bir yönü yoktur. Yukarıda yazarın mektuplarından bazı örnekleri verilen maddi sorunlar aslında çok daha ileri boyuttadır. Mühendislik Okulundaki eğitimi boyunca ve sonrasında yazmış olduğu mektuplarının içeriğine bakılacak olursa maddi sorunların bir numaralı mektup konusunu oluşturduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Dolayısıyla Belinskiy'in dile getirmiş olduğu "Bize gösterdiğiniz bu korkunç gerçeğin tamamını gerçekten siz kendiniz mi düşündünüz?" sorusu eksik ve yanlış bir sorudur. Dostoyevski bunları düşünmemiş, çoğunlukla bizzat yaşamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde *İnsancıklar* eserinin satır aralarında otobiyografik motiflerin olması da oldukça doğaldır. Hem kişisel hayatından hem de çevresinden çok iyi bildiği için Dostoyevski bu tecrübelerinden de yeri geldikçe eser içinde faydalanmıştır. Yazarın kullanmış olduğu otobiyografik motifler bağlamında eserin odak figürü *Devuşkin*'in akşamları kâğıt oynayan subay ortamını anlatması, eserin türünü de belirleyen mektuplaşmalar, üç beş kuruş için düzeltme yapmak için evrak işlerinin alınması, devlet kasasından borç alma, bu yeterli olmadığında yüzde karşılığı tefecilerden borç alma gibi örneklerin çoğu otobiyografik motiflerdir (Barış, 2010: 259-262). Bunların dışında odak figürlerin seçiminde de otobiyografik özellikler dikkat çekmektedir. Kadın figür *Varvara Dobroselova* da yazarın kızkardeşi Varvara'dan esinlenerek yaratılmıştır. Ayrıca kadın figürün soyadı *Dobroselova* da etimolojik olarak ele alındığında Dostoyevski ailesinin Darovoye'deki mülklerinden esinlenilerek oluşturulmuştur ki, yazarın kız kardeşi Varvara da uzun bir süre yaşamını bu köyde devam ettirmiştir (Kuleşov,1979: 33).

İnsancıklar eseri 40'lı yılların klasik Rus edebiyat geleneğine uygun, dönem içinde popüler olan bir tarzda *fizyolojik eser* türünde yazılmıştır. Adı geçen dönemde yeni yeni şekillenmeye başlayan Rus gerçekçiliğinin temelini oluşturan ve Belinskiy'in öncülüğünde vücut bulan *Doğalcı Okul* geleneği gözetilerek yazılmış bir eserdir. Gerçekçi bakış açısıyla oluşturulan bu eserde Dostoyevski detaylı bir şekilde Peterburg'un ürkünç, ücra köşelerini ve buralarda yaşayan yoksul insanların virane evlerini başarıyla resmetmiştir. Başkent Peterburg'untüm görkemli dış görüntüsünün detaylarında gizli kalmış kenar mahalleler, yaşanan sefillikler tüm gerçekliği ve çarpıcılığıyla resmedilmiştir (Etov,1968: 59). Eserin odak figürü *Devuşkin*

"Çok güriültülü burası *Varvara Alekseyevna!* Hani oturduğum odanın da odaya benzer yanı yok ya! (...) Sahi yeni evimin durumunu bilmiyorsunuz. Zifiri karanlık, son derece pis, uzun bir koridor getirin gözünüzün önüne. Sağ yanında upuzun bir duvar, sol yandaysa otel gibi bir sürü kapı. Kiralık odaların kapılarıdır bunlar. Her birinde iki, hatta üç kişi kalıyor. Düzen falan aramayın... her kafadan bir ses çıkıyor!"

şeklinde yaşadığı komün evin tasvirini yaparken Peterburg'un varoşlarında hüküm süren sefilliğin ipuçlarını vermektedir (Dostoyevski, 2012: 14).Fizyolojik koşullar eser figürlerinin ekonomik koşulları için bir ipucu oluşturmaktadır. *Devuşkin*ve *Varvara Dobroselova*'nın birbirlerine yazmış olduğu her mektupta bu insanların yaşamış olduğu ekonomik zorluklar tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmakta ve *küçük insanların* içinde bulunduğu zor yaşam koşulları gözler önüne serilmektedir. *Makar Devuşkin* yaşamış olduğu tüm zorluklara rağmen hayatından şikâyet etmek yerine kendisinden daha zor durumda olduğuna inandığı *Dobroselova*' yaimkânlar dâhilinde yardım elini uzatmaktadır. Dönem içerisinde sosyalist ütopyanın etkisinde bir yazar olan Dostoyevski bu eserinde *küçük insan* tiplemesinin içinden büyük bir insan çıkarma gayreti içindedir. Bu insanların oldukça soylu davranışlar sergileyebileceğini, tüm olumsuzluklar içerisinde dahi başka insanlara yardım eli uzatabilecek kadar asil bir duruşa sahip olabileceklerini göstermek ister (Frlender, 1964: 54).

Eser içerisinde resmedilen figürleri *küçük insan* sınıfına sokan tek şey yaşamış oldukları ekonomik koşullar değildir, onları bu sınıfta değerlendirmemizi sağlayan asıl verileri eser figürlerinin iç dünyalarını yansıttıkları satır aralarında görmekteyiz.*Devuşkin*ve *Dobroselova* toplum içerisinde mütemadiyen ezilmiş ve haksızlığa uğramış insanlardır. Onlar toplum içerisinde bir insan olarak var olma mücadelesini yürütmektedirler. Örneğin mektuplarda geçmişlerine gönderme yapılan bölümlerde *Dobroselova*'nın uğramış oldukları haksızlıklara acılara yer verilir. *Dobroselova*"Öylesine acı şeyler geçti ki başımdan, anımsayınca yüreğim sıkışıyor. Beni mahveden o kötü insanlara son nefesimi verene dek beddua edeceğim" diyerek toplumun bu

insanların hem maddi hem de manevi yaşamları üzerinde bırakmış olduğu izlere vurgu yapar. Yine eser içerisinde *Dobroslava*'nın geçmiş yaşam öyküsünün detaylarında kadın figürün *küçük insan* olarak yaşamış olduğu sosyal baskılara örnek oluşturmak için anılarından çokça yer verilir. *Dobroslava*'nın anılarını anlattığı satırlarda eser figürünün aslında sosyal sınıfını belirleyen şeyin bir kader değil de diğer insanların ve yaşadıklarının etkilerinin bir sonucu olduğunu görmekteyiz. 1 Haziran tarihli mektubunun ardından aktarmış olduğu yaşam öyküsünde yaşadıkları köyde yaşam düzenlerinin bozulması ile birlikte Peterburg'a nasıl geldiklerini ve bu şehirdeki ilk yaşamlarını resmettikten sonra, babasının ölümü birlikte maddi sorunların baş göstermesiyle hayatında nelerin değiştiğini anlatmaktadır. Maddi sorunlarla baş edebilmek amacıyla öncelikli olarak uzaktan akrabaları olan bir kadının yanına taşınmak zorunda kalır. Yeni himayedarları sürekli olarak yaşadıkları fakirliği hor görmekte, kendisinin yanında bir sığıntı olduklarını her fırsatta dile getirmektedir. Eserde, öncesinde *Dobroslava*'nın hayatını mahveden Bay Bikov isimli maddi durumu yerinde birisinin sadece üzerinde yarattığı baskı ve güç nedeniyle ona sahip olmak, onunla evlenmek istediği de yine mektupların detaylarında aktarılmıştır. Tüm bunlardan *küçük insan* sınıfına ait olan bu figürlerin kaderlerini belirleyen şeyin sadece maddi koşullar olmadığını görmekteyiz. Doğalcı okul içinde Gogol'le başlayan gelenek çerçevesinde realist tipler yaratılırken ağırlıklı olarak bu figürlerin sosyo-ekonomik koşulları çerçevesinde tasvirleri yapılmaktadır. An itibarıyla onların içinde buldukları durum sadece sosyal statüleri ve ekonomik koşulları nedeniyle aktarılırken hepsi de *memur, tüccar, toprak ağası* gibi kendilerini tanımlayan tek şey bu sosyal sınıflarıymış gibi aktarılmaktadır. Dostoyevski ise her ne kadar kendisi de bu realist ekolden besleniyor olsa da öncüllerinden farklı olarak eser figürlerini sadece durağan bir sosyal statüde göstermez. *Dobroslava*'nın yaşam öyküsündeki geriye dönük anlatılar istatistiksel bir anlatıyı kırıp, onun yerine yaşam öykülerinde daha dinamik açılımlara imkân vermektedir. Bu yöntemle Dostoyevski *İnsancıklar* eserinde bir yazar olarak görevini Rus toplumsal yaşamındaki hareketliliğe, şartların değişmesi ve bu değişime de bağlı olarak insan yaşamlarının nasıl etkilendiğini dinamik bir şekilde göstermek şeklinde belirler. Belinskiy'in ifadesine göre Dostoyevski sadece yaşanan acıları, yoksul insanların içine düşmüş oldukları geçim sıkıntısını ve figürlerinin acı kaderlerini resmetmekle yetinmez, bu da *küçük insan* tiplerinin kökenini, yaşananların aslında kişisel birer öyküden öte sosyal bir realite olduğunu anlamamıza yardımcı olur (Fridlander, 1964: 54;56).

Dostoyevski'nin oluşturduğu ve tarihsel koşullar içerisinde sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde resmettiği *küçük insan* tiplerinin öncüllerinden bir diğer farkı da yarattığı tiplerin psikolojik açılımlarıdır. Yazar eser figürlerinin iç dünyalarına ayna tutarak eserine ve figürlerine yine bir dinamizm kazandırmaktadır. Eleştirmen Valerian Maykov yazmış olduğu makalesinde Dostoyevski'nin bu özelliğine dikkat çeker ve öncüsü Gogol'le Dostoyevski'yi mukayese ederek

"Hem Gogol hem de Dostoyevski gerçek toplumu tasvir etmektedirler. Ama Gogol özünde sosyal bir yazarken, Dostoyevski psikolojik bir yazardır. Birisi için önemli olan şey bireysellik mevcut toplumun ve çevrenin bir temsilcisi olma bağlamında önemliiyken, diğeri için önemli olan şey toplumun birey kişiliği üzerinde bıraktığı etki bağlamında ilgi çekici olmasıdır"

diyerek Dostoyevski'nin *Doğalcı Okul* içinde oluşturduğu yeni tutuma işaret eder (Maykov, 2002: 377). Maykov'a göre çevrenin kişilik üzerindeki etkisi ön plana çıkarken, Dostoyevski'de ben merkezli bir psikolojik derinlik ön plana çıkmıştır (Kuleşov, 1979: 39). Bu psikolojik derinliği yakalamak için Dostoyevski'nin öncelikli olarak doğru bir anlatım biçimini bulduğunu söyleyebiliriz. Olayları dışarıdan gözlemleyen üçüncü bir kişi yerine Dostoyevski mektup türünü seçerek bizzat eser figürlerinin ağzından, onların iç dünyalarını görmemizi sağlamış bu da eserin psikolojik derinliğini kat be kat artırmıştır. Mektuplaşma türünde verilen eserler XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl başlarında sentimentalist edebiyat için karakteristik ve sık kullanılan bir tür olsa da ağırlıklı olarak genç, ihtiraslı, romantik iyiliksever aşk kahramanları için kullanılan bir türdür (Fridlander, 1964: 63). İlk eserinde edebiyatta inceliği olan ve aristokratik bir tür olarak kabul edilen mektup türünü kullanan genç Dostoyevski bu alışkanlığı da kırmış, tahrip etmiştir, mektup türünü hayatın çarkları arasında hırpalanmış, fakir figürler üzerinden kullanarak farklılık kazandırmıştır (Kuleşov, 1979: 33-34).

Özellikle eserin odak figürü *Makar Devuşkin*'in mektuplarında Maykov'un dile getirdiği sosyal çevrenin insan kişiliği üzerindeki etkilerini daha açık bir şekilde görmekteyiz. 1 Ağustos tarihli mektubunda

"Düşünler hodbin olur... doğanın bir yasasıdır bu. Eskiden de hissediyordum bunu. Yoksul, ezilmiş insan kuşkucudur. Çevresine, yanından geçenlere yan gözle, bir tuhaf bakar. Kendisinden mi söz ediyor, anlamak için gözlerini kısarak, kuşkulu bakışlarını dolaştırır çevresindekilerin üzerinde, konuşulanlara kulak kabartır. (...) dış görünüşü böyledir de iç görünüşü nasıldır acaba? (...) yoksul insanın bir paçavra kadar değeri yoktur! Bu böyle gelmiş böyle gider. Niçin mi? Çünkü onlara -yazarlara- göre yoksul insan, her şeyi ortaya dökülmesi gereken bir yaratıktır. Kutsal hiçbir şeyi, gururu olamaz!.."

sözleriyle *küçük insan* karakterinin iç sesini çığlık şeklinde dışarı vermektedir (Dostoyevski, 2012: 96). Kendisinin ve temsilcisi olduğu sınıfın sadece dış görünüşleri ile yargılanıyor olmasına da sitem etmektedir. Maddi imkânlarının olmayışının insani özelliklerinin de olmadığı anlamına gelmediğini, kendilerini sadece

dış görünüşüyle değerlendiren ve hayatları üzerinde her türlü tasarrufa sahip olduklarını düşünen insanlara karşı dile getirdiği

"Benim dirseklerimin yırtık olmasından sana ne? Kaba benzetmemi başışlayın Varvaracığım, bu bakımdan yoksul insanda da, sizlerdeki kız utançacığımı andıran bir duygu vardır. Nasıl ki siz-bağışlayın böyle yazdığım için-başkalarının yanında soyunamazsınız; yoksul insan da, birsinin başını uzatıp yoksul kulübesine bakmasından, aile ilişkileriyle ilgilenmesinden hoşlanmaz"

düşünceleriyle belirtir (Dostoyevski, 2012: 87). Eserin odak figürü açısından çevre etkisi ve insanların acımasızlığı makul görülebilecek bir şey değildir. İnsan olmanın onuru ile maddi koşullar arasındaki ilişkiyi hiçbir şekilde kabul etmez. 12 Haziran tarihli mektubunun içeri bir anlamda tüm isyanının ayyuka çıktığı, *küçük insan* tiplemesinin protest bir manifestosu niteliğindedir. Maddi koşullar ve eğitim düzeyinin insan olmaya engel olmadığı altını çizer: *"Bakın ne diyeceğim size cancağızım, belki kafası çalışmayan, bilgisiz, aptal bir insanım, olabilir, ama duygu bakımından başkalarıyla aynıyumdur"* (Dostoyevski,2012: 61). Şehrin ve insanların baskılarına rağmen kendi mevcudiyetini ve değerli oluşunu, insanı insan yapan asıl değerlerin onur ve emek olduğunu da

"Hoşlanmıyorlar hiçbir şeyimden. Onların istediği gibi olmalıyım. (...) Benim kimseye yük olduğum yok! Yiyecek bir lokma ekmeğim var. Gerçi yavandır, bazen de bayat. Ama alın teriyle, dürüstçe kazanılmıştır. (...) Çalışıyorum, alın teri döküyorum. (...) Topluma benim de gerekli bir insan olduğumu biliyorum artık"

şeklinde mektup satırlarının arasına sıkıştırır (Dostoyevski, 2012: 62-63).

Çevrenin *küçük insan* üzerindeki etkisi zaman içerisinde öyle yoğun, baskıcı bir hal alır ki belirli bir zaman sonrasında bu insanlar artık kendileri olmaktan çıkarlar ve çevrenin kendilerinden beklediği gibi yaşamak, diğer insanlarla ortak bir payda içine girmek için özel bir ihtimam göstermeye başlarlar. Bu durumu odak figür *Devuşkin* de en ağır şekliyle yaşamaktadır. Sadece var olduğunu gösterebilmek için normal şartlar yapmayacağı ve yapamayacağı şeyleri yapmaya gayret gösterir:

"Size bir şey söyleyeyim mi yavrucuğum, çay içmemek ayıptır bizde. Paradan yana pek sıkıntısı yoktur kimsenin. Onlar içerler, sen içmezsen olmaz. İster istemez içersin. Varvaracığım, oysa hiç de tiryakisi değildir meretin. Ne olursa olsun, insanın cebinde üç beş kopek bulunmalı gene de. Gelgelelim pabuçtu, giysiydi derken bakıyorsunuz elde bir şey kalmamış. Aylığım da ortada zaten"; "Akşam toplantılarına katılıyorum. (...) Bizlere susmak düşer böyle yerlerde anacığım. Aptal aptal oturmak dokunuyor bana, kendi kendimden utanıyorum"

gibi düşünceler bu toplumsal baskının örneklerini oluşturmaktadır. *Devuşkin* çay içmeyi de, çizme giymeyi de kendisi için değil başkaları için, diğer insanların yanında adını ayakta tutmak için yapar (Kuleşov,1979: 15;68-69). Fakat kendisi de içinde yaşadığı bu çıkmazın, toplumsal baskının fazlasıyla farkındadır.

İnsancıklar romanında yer alan odak figürlerin psikolojik ve düşünce dünyalarının detaylı bir şekilde tasvir ediliyor olması onların düşünsel gelişimlerinin takibinde yardımcı olan yöntemlerdir. Başkent kenar mahallerinde oldukça yalnız ve yoksul yaşam süren figürleri anlatırken Dostoyevski'nin göstermiş olduğu toplum içindeki eski sosyal sınıfların yıkılışı, toplumsal yaşamda özellikle de kentlerde eşitsizliğin artışı bazı eleştirilenlerce sadece olumsuz değil aynı zamanda olumlu sosyolojik faktörlerdir. Yoksulluk, *MakarDevuşkin*ve *Dobroselova*'yı birer *paçavraya* dönüştürerek bir yandan geçim vasıtalarından yoksun bırakırken, aynı zamanda onların gözlerinin açılmasına, kalplerinin, ruhlarının temizlenmesine, bu insanların kendilerini çevreleyen dünyaya eleştirel bir bakış açısı geliştirmelerine de yardımcı olmaktadır. Bu özellikleri bağlamında da odak figürlerde üst sınıfların ahlaki değer ve düşünceleri ile mukayese edildiğinde onlarda çok daha yüksek bir maneviyat ve algı dünyası ortaya çıkmaktadır. Dostoyevski düşüncesinde yoksulluk materyal bağlamında fakirleşen insanların manevi bağlamda yükselişine etki eden sosyolojik bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır (Frilender, 1964: 58-59).

Dostoyevski *küçük insan* tiplemesini ele alırken eserinin odak figürleriyle yetinmez. Her ne kadar iki kişi arasında yazılan mektuplardan oluşan bir eser olsa da yazar bu mektuplar içinde başka insanlara da yer verir. Gerek *MakarDevuşkin*ve gerekse *VarvaraDobroselovay*azdıkları mektuplarında sadece kendi kaderleriyle ilgilenmez, başka insanlara ve başka hayatlara da ilgi gösterirler. Eser içerisinde *Devuşkin*'in komşuları *Gorşkov ailesi*, bu ailenin çocuklarının durumuna ayrı bir önem verilmesi,*Dobroselova*'nın yanına yerleştiği uzak akrabasının evinde tanıştığı *Pokrovskive* babası, *Terezagibi* birçok isimle karşılaşmaktayız. Karşılıklı yazılan mektuplarda bu ismi zikredilen insanların yaşamlarına, acılarına, kaderlerine dair bilgiler verilmektedir. Bu durum bir yandan eser figürlerinin insani yönüne dikkat çekerken diğer yandan da esere başka bir derinlik ve anlam kazandırmaktadır. Öncelikli olarak bu özellik Dostoyevski'nin romanını *küçük insan* tiplemesi bağlamında sıkça ele alınan, geleneksel memur hikâyelerinden ayırmaktadır (Etov, 1968: 62). Eser figürlerinin çokluğu, ikinci dereceden figürlerin de eser içinde yer alması eseri tek kişiye odaklı bir eser olmaktan çıkarıp, okuyucunun karşısına ezilmiş bir sosyal sınıfı çıkarmaktadır. Eser figürleri işte bu çokluklarıyla *insancıklar*sınıfını oluşturmaktadırlar (Yermilov, 1956: 42). *İnsancıklar* romanının Dostoyevski yaratıcılığında önemli özelliklerinden birisi de yine seçmiş olduğu bu insan galerisinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere eser içerisinde yer verilen çocuk öyküleri hem Dostoyevski yaratıcılığı hem de Rus edebiyatı için önem arz etmektedir. Zira Dostoyevski Rus edebiyatında çocuklar ve onların içinde bulunduğu sefaleti, çocukların yaşadığı fakirliği ve buna bağlı olarak yaşamış

olduğu trajik izleri-etkileri eserinde işleyen ilk kişidir (Etov, 1968: 61). Bu açıdan yazarın eserlerine bakıldığında mutlak surette odak figürlerin yanı sıra çocuk veya ergen öykülerine yer verildiği görülmektedir, *Budala, Suç ve Ceza, Karamazov Kardeşler* gibi bütün büyük yapıtlarında bu özelliğin izlerini sürmek mümkündür.

Dostoyevski'nin bu ilk romanında seçmiş olduğu mektup türü, psikolojik çözümlemelere imkân veren detaylar, sosyolojik bir tiplendirme olan *küçük insan* figürünün seçilmiş olması birbirini tamamlayan öğeler olarak karşımıza çıksa da eserin zaman unsuru da bu bütünlüğe katkı sağlayan önemli bir ayrıntıdır. *İnsancıklar* romanı toplamda 55 mektuptan oluşan bir eserdir. İlk mektubun tarihi 8 Nisanı göstermekte, bahara tekabül etmektedir. Yazışmalarda görülen son tarih ise 30 Eylül'dür ve sonbahardır. 8 Nisan tarihli mektubunda odak figür *MakarDevuşkin*'in anlatımı da bahara uygun düşen neşeli, sevinç dolu bir anlatımdır. "*Dün mutluydum, çok çok mutluydum*" cümlesi ile başlayan ilk mektupta baharın tüm güzelliklerine imkân dâhilinde gönderme yapılmakta *kına çiçeğinden, pencere perdelerinden, pırl pırl güneşten, dinginlik ve dirilikten, güzel hayallerden* bahsedilmektedir (Dostoyevski, 2012: 11-12). Fakat en başta seçilen zaman dilimi ve bu dönemdeki ruh hali aslında iyiden çok kötü bir şeylerin habercisi gibidir. Çünkü Dostoyevski yaratıcılığında genelde neşe ve mutluluk duyguları ne kadar yoğun ve zirvede kullanılırsa bu daha keskin bir düşüşün, yaklaşan facianın, acının izleri olarak kabul edilmektedir (Yermilov, 1956: 45). Zaman ilerledikçe en baştaki nispeten daha olumlu olan anlatımın tonu yavaş yavaş değişmektedir. Günlük yaşamın zorlukları içerisinde hayatlarını idame ettirmeye çalışan iki odak figürün hayatlarındaki panik havası, bir şekilde işleyen düzenin bozulması da sonbahar mevsiminde, eylül ayında gerçekleşir. *Dobroselovamektubunu* yarıda bırakarak *Bay Bikov*'unmevcudiyetinden bahseder (Kuleşov, 1979: 36-37). *Bikov*kendisiyle evlenmek istemektedir ve artık bu yaşam koşullarına daha fazla dayanamayacak olan *VarvaraDobroselovada* teklifi kabul eder. Bu *MakarDevuşkin*'in hayatına indirilen en büyük darbedir. Yaşadığı hayatın zorluklarına karşı tek dayanağı, kendisinin asıl var oluş nedeni olan karşı komşusunun gidişiyle artık tüm anlamını yitirecektir. Zamana bağlı olarak anlatılan *Varvara Dobroselova*'nın istemediği halde evlenmek zorunda kalışı Dostoyevski yaratıcılığında tekrar karşımıza çıkacak başka bir motifin de öncüsüdür. Sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak yoksul bir çevreden gelen genç bir kızın kadınlık onurunu ve meziyetlerini şartlara bağlı olarak feda etmesi daha sonrasında *Suç ve Ceza* romanındaki *SonyaMarmeladova*'nınprototipini oluşturacaktır (Etov,1968: 60).

Sonuç

Belinskiy'in ifadesiyle "*Rus edebiyatında bu kadar kısa zamanda Dostoyevski gibi büyük bir şöhrete ulaşan başka bir örnek yoktur*" (Belinskiy, 2002: 322)yorumuna mazhar olan Dostoyevski'nin *İnsancıklar* romanı yine aynı eleştirinin tespitiyle "*Rus edebiyatının ilk sosyolojik romanı*"dır (Kuleşov, 1979: 32; Etov, 1968. 62).Yeni şekillenen Rus realizmi içerisinde önemli basamaklardan birisi olarak kabul edilen bu roman realizme getirmiş olduğu psikolojik derinlik, Peterburg'u fizyolojik roman çerçevesinde çok katmanlı bir şekilde ele alması, Puşkin'le başlayan ve Gogol'ün*Palto* eserinin odak figürü *Başmaçkin*ile zirveye çıkan *küçük insan* tiplemesine kattığı farklı boyut ve derinlik bağlamında hem Rus edebiyatının hem de yazın hayatına yeni başlayan Dostoyevski'nin edebi mirası içinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

- BARŞI, K.A., (2010), "BedniyelyudiDostoyevskogo v literaturnom i istoriko-kulturnomkontekcte", *Dostoyevski, Materialı i issledovaniya, Tom:19*, Sankt-Peterburg: 2010, s.259-281.
- BELİNSKİY, VissarionGrigoryevič, (2002), "Vzglyadnarusskuyuliteraturu 1846 goda", *Bibliotekarusskoykritiki, Kritika 40-h godov XIX veka*, Moskva: Olimp, s. 292-328.
- BELOV, S.V. (1990), *FyodrMihayloviç Dostoyevski*, Moskva: Prosveşçeniye.
- DOSTOYEVSKİ, F.M.,(1985), *Polnoyesobraniyesoçineniy v tridtsatitomah, Tomdvadtsatvosmoy, Kniga pervaya, Pisma 1832-1859*, Leningrad: Nauka.
- DOSTOYEVSKİ, F.M., (2012), *İnsancıklar*(Çev. Ergin Altay), İstanbul: İletişim.
- ETOV, V.İ., (1968), *Dostoyevski, Oçerktvoorçestva*, Moskva: Prosveşçeniye.
- FRİDLENDER, G.M., (1964), *Realizm Dostoyevskogo*, Moskva: Nauka.
- GROSSMAN, Leonid, (1963), *Dostoyevski*, Moskva: MolodayaGvardiya.
- KULEŞOV, V.İ., (1979), *Jizn i TvorçestvoF.M.Dostoyevskogo, Oçerk*, Moskva: DetskayaLiteratura
- MAYKOV, ValerianNikolayevič, "Neçto o russkoyliterature v 1846 godu", *Bibliotekarusskoykritiki, Kritika 40-h godov XIX veka*, Moskva: Olimp, s.373-390.
- MOÇULSKİY, Konstantin Vasilyevič, (1995) *Gogol. Solovyov. Dostoyevski*, Moskva: Respublika
- SARASKİNA, Lyudmila, (2011), *Dostoyevski*, Moskva: MolodayaGvardiya.
- SELEZNYOV, Yuriy, (1981), *Dostoyevski*, Moskva: MolodayaGvardiya.
- YERMİLOV, V., (1956), *F.M.Dostoyevski*, Moskva: Gos. İzd. Hudojestvennoyliteraturı.